

KÖNYVISMERTETÉSEK

James Curran – Jean Seaton: Hatalom felelőség nélkül. A sajtó, a műsorszolgáltatás és az internet Nagy-Britanniában

(Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015. 492 oldal.

Fordította: Marczali Ferenc és Szigeti Vera. ISBN 978 963 295 4530)

A szerzőpáros először 1981-ben jelentette meg könyvét, amikor a személyi számítógép éppen csak elkezdte hódító pályafutását, és az internet is csak prototípus formájában egy szűk kör számára létezett. Az első megjelenés óta eltelt időszak a média történetében korábban sohasem tapasztalt léptékű változást hozott. Curran és Seaton könyvüket többször átdolgozták, illetve kiegészítették az elmúlt három évtized médiája fejlődésének, valamint az új médiumok megjelenésének bemutatásával. A magyar fordítás a 2010-ben megjelent hetedik angol kiadás alapján készült.

A könyv médiatörténet és médiaszociológia is egyben. Az első három rész a nyomtatott sajtó, a műsorszolgáltatás (a rádió és a televízió) és az új médiumok történetét vázolja fel Nagy-Britanniában. A szerzők nem veszik át kritikátlanul a sajtótörténetben „bevett” értelmezéseket, hanem azokat a tények alapján sokszor cáfolják, nem egy „mítoszt” helyeznek így a lomtárba. A szerzők kitűzött célja is meglehetősen ambiciózus: a sajtótörténet hagyományos értelmezését kívánják újraértékelni. Utóbbinak alapja az a liberális felfogás, mely szerint a sajtó akkor vált szabaddá, amikor emancipálódott a politikai hatalom gyámkodása alól. Ez pedig a piacgazdasági viszonyoknak a sajtó terén való megteremtésével vált lehetővé, amikor a sajtó ellenőrzése az állami/politikai szféra felől a társadalmi felé tevődött át (Stephen Koss). Ezzel szemben Curran és Seaton egyenesen azt állítják, hogy a 19. század közepe nem a sajtó függetlenségének és szabadságának új korszakát hozta el, hanem éppen ellenkezőleg, „egy újfajta, minden korábbinál hatékonyabban működő sajtócenzúra-rendszer született meg”. A szerzők a liberális sajtótörténet-írás hibájának látta, hogy az a mainstream kereskedelmi lapokra koncentrált, és szinte figyelmen kívül hagyta a társadalmi változást sürgető, „radikális” (értsd baloldali) sajtót, amelynek termékei virágzásának idején összességében nagyobb példányszámban fogytak, mint a társadalom felső rétegei által olvasott lapok. Az újságokat sújtó adók eltörlése, amelyet a sajtószabadság irányába tett lépésként igyekeztek beállítani a társadalom vezető rétegei, végeredményben azzal járt, hogy a kevés hirdetéssel rendelkező, jobbára csak az eladási bevételekből működő „radikális” újságok fokozatosan alulmaradtak a fennálló gazdasági és társadalmi rendet propagáló lapokkal szemben. Utóbbiak ugyanis az adók eltörlésével olyan árcsökkenésre voltak képesek, amely révén a piaci versenyben győzedelmeskedtek a társadalom alsó

osztályait megcélzó, a munkásosztály öntudatra ébresztésén munkálkodó, radikális reformokat sürgető lapok felett. Curran és Seaton ebben az összefüggésben cáfolni igyekeznek azt a baloldali és jobboldali történészek által egyaránt képviselt nézetet, miszerint a radikális sajtó visszaszorulása a közvélemény megváltozott hangulatának következménye volt. A két szerző ezzel szemben úgy véli, hogy az országban uralkodó közhangulat és a sajtó „politikai karaktere” között nem volt szoros kapcsolat, hiszen például az 1918. évi választásokon a Munkáspárt 22%-ot ért el, miközben egyetlen jelentős országos napilap vagy vasárnapi újság sem támogatta fenntartás nélkül.

A lapelőállítás technológiai fejlődése megnövelte a költségeket, ezzel párhuzamosan pedig felértékelődött a hirdetésekéből származó bevételek szerepe. Mindez azt eredményezte, hogy a tömegsajtó ellenőrzése átkerült a vagyonos üzletemberek kezébe. A szerzők a sajtómágnások korával kapcsolatban sem maradnak adósok egyes tabuk megdöntésével. A sajtómágnások uralmát a sajtótörténetben nem valamilyen kóros jelenségnek, sokkal inkább a meglévő tendenciák szerves folytatásaként értékeli. Amikor a tulajdonosok lapjaikat politikai propagandaeszköznek használták, tulajdonképpen a korábbi hagyományokat követték. A sajtót nem fosztották meg attól a lehetőségtől, hogy „negyedik hatalmi ágként” működjön, sőt azáltal, hogy a lapokat leválasztották a politikai pártokról, azzal együtt az államról is. A legendák világába utalja a könyv azt a nézetet is, hogy a második világháború után érkezett a politikai újságírás soha nem tapasztalt függetlensége a politikai pártoktól. Ezzel szemben a sajtót 1945 után nem a „piacdemokrácia” szemlélete alakította át, hanem a pártpolitikai kötődések és a politikai meggyőződések – ahogy példák alapján igyekszik bizonyítani a szerzőpáros – sokkal meghatározóbbak voltak, mint ahogy az az első ránézésre tűnhet. Az új évezred elejére Nagy-Britanniában sokkal koncentráltabb sajtótulajdon alakult ki, mint más európai országokban. 2008-ban mindösszesen három lapcsoport adta ki az eladott országos lapok kétharmadát. Curran és Seaton számos példával illusztrálja, milyen összetett, egymást erősítő vagy gyengítő szempontok [laptulajdonosok sokszor akár ellentétes gazdasági érdekei, politikai kapcsolatok, világnézeti meggyőződések, hitelesség (látszatának) fenntartása, az olvasók megtartására való törekvés stb.] játszottak szerepet abban, hogy az egyes lapok hogyan viszonyultak egy adott kérdéshez. Ennek fényében az olvasónak legalábbis meginoghat az angol tájékoztatási rendszerbe mint követendő etalonba vetett hite.

A hirdetési piac szerepe sem a sajtó demokratizálódása irányába vitte a folyamatokat. A minőségi újságok olvasói általában a jómódúbbak közül kerültek ki, ezért a hirdetők előszeretettel választották hirdetéseik elhelyezésére ezen médiumokat, míg a populáris lapok nagyobb számú olvasóik megtartása érdekében fokozott mértékben fordultak a bulvártémák felé, a politikai tartalmakat pedig mindinkább háttérbe szorították. Ez aztán azt eredményezte, hogy a tehetősebb kisebbség lapjai foglalkoztak a közélet kérdéseivel alaposabban, ami által a szűkebb csoport aránytalanul nagy befolyást szerzett a közügyekre. A lapgyártás technológiájának fejlődése sem eredményezett sokszínűbb sajtót. A kezdeti eufória után kiderült ugyanis, hogy a piacra lépéshez csak a megfelelő tőkeerővel rendelkező vállalatoknak van lehetőségük.

Annak, hogy a BBC, illetve az angol rádiózás hőskorszaka úgy alakult, ahogy, vagyis hogy az magántulajdonban lévő vállalként működött, abban rendkívül nagy szerepe volt John Reithnek, a műsorszolgáltató társaság erőskezü, első ügyvezető igazgatójának, akinek vezetésével a BBC a harmincas évekre a brit kultúra központi jelentőségű tényezőjévé vált. A vállalat függetlenségének valódi próbája a második világháború alatt következett el. A BBC nem

volt annyira független a kormány akaratától, amennyire ezt sugallta. Ez az állapot a kormánynak is megfelelt, amely folyamatosan beavatkozott a vállalat vezetésébe ugyan, de közvetlenül nem irányította a vállalatot. Mindenesetre a háború végén a BBC mind otthon, mind külföldön nagyobb elismertségnek örvendett, mint valaha.

1954-ben elfogadták a kereskedelmi televíziózást bevezető törvényt, amely lehetővé tette a reklámokat is sugárzó televízió (Independent TV) elindulását. A sokak által forradalmi változásként értelmezett kereskedelmi televíziózás megindulása a könyv szerzői szerint aligha volt forradalmi, nem jelentett döntő szakítást a BBC-vel. A kereskedelmi televíziózás a BBC modelljén alapult. A brit kereskedelmi televízió – a működését szabályozó előírások következtében – nem követhette a piaci megfontolásoknak jobban megfelelő amerikai mintát (szappanoperák, show-műsorok stb.). A Független Műsorsugárzó Hatóság (IBA) beavatkozásának eredményeképpen a kereskedelmi televízió is viszonylag nagy arányban volt köteles kulturális műsorokat terjeszteni.

Viszonylag nagy teret szentel a könyv a BBC és a konzervatív kormány küzdelmének a '80-as években, valamint a vállalatot ért kihívásokra született megoldási javaslatoknak. A Margaret Thatcher fémjelzete korszakban a konzervatív párti kormány egyes képviselői úgy tekintettek a BBC intézményére és a közszolgálat eszményére, mint amely akadályozza Nagy-Britannia „kormányzásának és gondolkodásmódjának” átalakítását. Thatcher miniszterelnök, a „választott hatalom” gyakran került konfliktusba a szerinte legitimációval nem rendelkező negyedik hatalmi ággal. A BBC azonban ebből a csatározásból és a technikai kihívásokra adott válaszokból is sikeresen jött ki. Utóbbiban annak is szerepe lehetett – ahogyan a könyv Új médiumok Nagy-Britanniában című fejezete görcső alá veszi –, hogy az új médiumok egyelőre nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A kábeltelevízió nem lett a gazdasági növekedés motorja, az interaktív televíziózás nem adta az irányítást a néző kezébe stb. A hagyományos, de sok tekintetben korszerűvé tett műsorszolgáltatás meg tudta őrizni közönsége jelentős részét.

A leglényegesebb változást az internet megjelenése és a televíziós csatornák számának növekedése eredményezte. Az internet történeti fejlődésének bemutatása, majd az internet szociológiája kérdéskörének boncolgatása után óva intenek a szerzők a világhálóval kapcsolatos két szélsőséges nézőponttól. Egyrészt, az internet nem szabadította meg minden bajtól a világot, a civil szerveződés fóruma helyett egyre inkább a szórakozás és a kereskedelem színterévé vált. Másrészt, a szabad internet hívei egyelőre sikeresen védelmezték meg a világhálót attól, hogy kizárólag az üzlet vegye át felette a hatalmat. Az internet sorsa mindenesetre nem dőlt még el. A világháló vonatkozásában is olyan „szervezeti és közfinanszírozási rendszer” létrehozását sürgetik a szerzők, amely a 20. században Nagy-Britanniában és szerte Európában a rádiózás és a televíziózás terén sikerrel akadályozta meg a kereskedelmi hatalomátvételt.

A Negyedik rész *Médiaelméletek* címen tematikusan közelít meg olyan – korábban már helyenként érintett – tárgyköröket, mint a brit identitás és a média összefüggései vagy a média szerepe a globális megértés előmozdításában. Külön fejezetek foglalkoznak a sajtószabadság liberális elméletével, illetve a műsorszolgáltatás és a közszolgálat elméleti kérdéseivel is. Utóbbi vonatkozásában a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a közszolgálat olyan új értelmezésére van szükség, amely élesebb verseny körülményei között is működőképes. Jelenleg azonban a közszolgálati műsorszolgáltatás gyengülésének folyamata zajlik. Az Ötödik résznek a média politikái képezik tárgyát. „A médiapolitika ellentmondásai” című fejezetben a különböző

médiumokkal szemben gyakorolt eltérő politikai bánásmódot vizsgálják, amelynek sokszor nem volt meg a racionális magyarázata, hanem az eltérő történeti előzményekből adódott, valamint abból, hogy a médiapolitika kialakításakor csak egyes médiaterületeket vizsgáltak, és nem az egész médiát tekintették mint kommunikációs komplexumot. Végül külön fejezet szól a médiapolitikáról folyó nyilvános vitákról is.

A magyar nyelvű kiadást Klein Tamás tollából az angol sajtó szabályozásának történeti vázlatát egészíti ki.

PAÁL VINCE